

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ: 10.31.51
УДК: 347.911.95

10.51889/2959-6181.2023.72.2.006

Ж.Е. Молдахметова¹, Г.Б. Меирбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ЖАУАПКЕРДІҢ ОРНАЛАСҚАН ЖЕРІ БОЙЫНША ТАЛАП ҚОЮДЫ
РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада азаматтық іс бойынша талап арыз берудегі соттылықтың алғы шарттарының бірі – жауапкердің орналасқан жері бойынша талап қою жайлы айтылады. Сотқа талап арыздарды дайындау және беру кезінде дауды сотта қарау мәселелері өзекті болып қала береді.

Талап арыз берген адамдар Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексіне сай жеке тұлғаға қатысты талап-арыздар оның тұрғылықты жері бойынша сотқа, ал заңды тұлғаға-оның орналасқан жері бойынша қойылады. Сонымен қатар, іс жүргізу заңы келісімшарттық юрисдикцияны бөлек анықтайды, яғни, іс жүргізу заңнамасына сәйкес тараптар істің аумақтық юрисдикциясын жазбаша түрде анықтауға құқылы. Осылайша, заң шығарушы Тараптарға заңда көзделген талаптар бойынша айрықша соттылықтан басқа, осы норма бойынша шарттық аумақтық соттылықты белгілеу құқығын береді.

Жауапкердің орналасқан жері бойынша талап қоюдың тәртібі мен талаптары айтыла келіп, болашақта талап қоюшының құқықтарын қорғау бойынша шаралар ұсынылады.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, атқару өндірісі, тараптар, талап қоюшы, жауапкер, соттылық, аумақтық соттылық, ведомствалық бағыныстылық.

Zh.E. Moldakhmetova, G. B. Meirbekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

**CURRENT PROBLEMS OF THE SETTLEMENT OF THE CLAIMS ABOUT THE
RESPONDENT'S LOCATION**

Abstract

The article refers to one of the prerequisites for a criminal record when filing a claim in a civil case – a claim at the location of the defendant. When preparing and filing statements of claim to the court, the issues of judicial review of the dispute remain relevant.

Persons who have filed a claim in accordance with the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, claims against an individual are brought to court at his place of residence, and a legal entity - at his place of residence. In addition, procedural law separately defines contractual jurisdiction, i.e., in accordance with procedural law, the parties have the right to determine the territorial jurisdiction of the case in writing. Thus, the legislator grants the parties the right to establish contractual territorial jurisdiction under this rule, except for exclusive jurisdiction under the requirements provided for by law.

At the location of the defendant, the procedure and requirements of the claim are set out, further measures are proposed to protect the rights of the plaintiff.

Keywords: civil procedure, enforcement proceedings, parties, plaintiff, defendant, jurisdiction, territorial jurisdiction, jurisdiction.

Ж. Е. Молдахметова, Г. Б. Меирбекова¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ИСКА О МЕСТОНАХОЖДЕНИИ ОТВЕТЧИКА

Аннотация

В статье говорится об одном из предварительных условий судимости при подаче иска по гражданскому делу – иске по месту нахождения ответчика. При подготовке и подаче исковых заявлений в суд остаются актуальными вопросы судебного рассмотрения спора.

Лица, подавшие иск в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан, иски в отношении физического лица предъявляются в суд по месту его жительства, а юридического лица – по месту его нахождения. Кроме того, процессуальное право отдельно определяет договорную юрисдикцию, т. е. в соответствии с процессуальным законодательством стороны вправе в письменной форме определить территориальную юрисдикцию дела. Таким образом, законодатель предоставляет сторонам право устанавливать договорную территориальную подсудность по данной норме, кроме исключительной подсудности по требованиям, предусмотренным законом.

По месту нахождения ответчика излагаются порядок и требования иска, в дальнейшем предлагаются меры по защите прав истца.

Ключевые слова: гражданский процесс, исполнительное производство, стороны, истец, ответчик, подсудность, территориальная подсудность, подведомственность.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес әрбір адам өзінің бұзылған, танылмаған, даулы құқықтарын, бостандықтарын немесе мүдделерін қорғау үшін белгіленген іс жүргізу тәртібімен сотқа жүгінуге құқылы [1].

Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен шешілетін барлық істерді аудандық, қалалық және облыстық соттар қарайды деп көзделген.

Сондықтан сотқа талап арыздарды дайындау және беру кезінде дауды сотта қарау мәселелері өзекті болып қала береді.

Әдетте, талап арыз берген адамдар Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 29-бабында көзделген ережелерді ұстанады, атап айтқанда: жеке тұлғаға қатысты талап-арыздар оның тұрғылықты жері бойынша сотқа, ал заңды тұлғаға-оның орналасқан жері бойынша қойылады [2].

Сонымен қатар, іс жүргізу заңы келісімшарттық юрисдикцияны бөлек анықтайды, яғни, іс жүргізу заңнамасына сәйкес тараптар істің аумақтық юрисдикциясын жазбаша түрде анықтауға құқылы. Осылайша, заң шығарушы Тараптарға заңда көзделген талаптар бойынша айрықша соттылықтан басқа, осы норма бойынша шарттық аумақтық соттылықты белгілеу құқығын береді.

Іс жүзінде, келісімшарттық соттылық тараптар жасасқан азаматтық-құқықтық шартта белгіленеді, оның ережелеріне болашақта осы Шарттың Тараптары арасында туындауы мүмкін даулардың соттылығы туралы шарт саналы түрде енгізіледі. Басқаша айтқанда, шарт тараптары өздерінің ықтимал дауларын қарайтын сотты дербес анықтайды. Әрине, қол қою үшін Шарттың өз нұсқасын ұсынатын Тарап оның жеке мүдделеріне сүйене отырып, оның соттылығын көрсетеді. Бұл ретте белгіленген соттылықпен Шарттың нұсқасын жіберген Тарап оған әрдайым назар аударма бермейді немесе іс сотқа әлі де жетпейді деген үмітпен оны қабылдай бермейді.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер)

Соттылық ережелеріне сәйкес келмеуінің ықтимал салдарының негізі келесі тәжірибелік жағдай болуы мүмкін.

Алматы қаласының жылжымайтын мүлік агенттіктерінің бірі сотқа М.деген азаматына шартты орындамау мен моральдық залалдан келтірілген залалды өндіріп алу туралы талап

арызбен жүгінді. Талапкердің дәлелдеріне сүйене отырып, жауапкердің пәтер сатып алуына көмектескені үшін Агенттікке сыйақы төлемеу талап қоюдың себебі болды.

Бұл ретте Алматы қаласының Наурызбай аудандық сотына пәтердің орналасқан жері бойынша агенттік талап арыз берді. Өз кезегінде жауапкер тіркелген жерінде Алматы облысының аудандарының бірінде тұрып, сатып алынған пәтерде күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізді. Пәтерге барған кезде жауапкер соттан ұсынылған хатты тапты, онда шақыру қағазы, сондай-ақ талап арыздың көшірмесі болды. Жауапкер талап арызбен танысқан кезде оның мекен-жайы бойынша Агенттік сатып алынған пәтердің орналасқан жерін көрсеткеніне таң қалды. Сондықтан жауапкер сот отырысына істі басқа соттың қарауына беру туралы өтініш берді. Өтінішті негіздеу үшін жауапкер Украина АГЖК-нің 109-бабына сәйкес Жеке тұлғаларға қатысты талап-арыздар олардың тұрғылықты жері бойынша сотқа берілетінін атап өтті. Украинаның "қозғалыс еркіндігі және Украинада тұратын жерді еркін таңдау туралы" Заңы "тұрғылықты жер" ұғымын әкімшілік-аумақтық бірлік ретінде анықтайды, оның аумағында адам жылына 6 айдан астам уақыт тұрады. Тиісінше, жауапкердің тұрғылықты жері Киев облысының аудандық орталығы болды, ол жоғарыда аталған Заңға сәйкес оның паспорт құжатына енгізілген тіркеу белгісімен расталды.

Жауапкердің пікірінше, бұл сот ісін жүргізу ережелерін бұза отырып, Агенттік талап арыз бергенін көрсетті [3, 85 б.].

Егер іс бойынша іс жүргізілгеннен кейін және сот отырысы басталғанға дейін сот талап арызды соттылық ережелерін бұза отырып қабылдағаны анықталса, сот істі басқа соттың қарауына беретінін анықтайды.

Дегенмен, азаматтық іс бойынша бұндай жағдай іс жүргізу ашылған сәттен бастап сот қарауы басталғанға дейінгі кезеңде ғана мүмкін болатынына назар аудару керек.

Жауапкер өтініш берген сот отырысы алдын-ала болды. Іс жүргізу заңына сәйкес, ол сотта қаралғанға дейін дауды реттеу мүмкіндігін анықтау және істің дұрыс және жылдам шешілуін қамтамасыз ету мақсатында сот қарауынан өтті.

Осылайша, жауапкер өтініште істі сотта қарау әлі басталмағанын, сондықтан бұл жанжалды әділ және ашық түрде шешу үшін іс жауапкердің нақты тұрғылықты жері бойынша тиісті соттың қарауына берілуі керек екенін айтты.

Айта кету керек, судья өндірісті ашу туралы мәселені шешу кезінде іс жүргізу тәртібімен соттылық ережелерінің бұзылуын тікелей анықтай алмады, өйткені бұл деректерді оған жауапкер берді, ал оларды соттан алуға басқа мүмкіндік болмады.

Алматы қаласы Наурызбай аудандық сотының ұйғарымымен өтініш қанағаттандырылды және іс жауапкердің тұрғылықты жері бойынша тиісті соттың қарауына берілді.

Осылайша, дауды тез және уақтылы шешу үшін азаматтық процеске қатысушы талап арызды дайындау кезеңінде де соттылықты дұрыс анықтауы керек деп айтуға болады [3, 216–220 бб].

Мүліктік немесе жеке мүліктік емес сипаттағы жеке материалдық-құқықтық қатынастардағы жауапкердің іс жүргізу заңында көзделген соттылықты сақтай отырып, талап қоюшы сотқа тиісті талаптар қоятын әрекетке қабілетті жеке тұлға болып табылады.

Талап қоюшы сотқа талап арыз береді:

1) Жалпы ереже бойынша аумақтық соттылық, яғни, жауапкердің тұрғылықты жері бойынша не оның заңды мекенжайы бойынша берілетін соттылықты айтуға болады.

2) өзінің тұрғылықты жері бойынша, яғни балама соттылық, талап қоюшының таңдауы бойынша заңда көзделген жағдайларда жүзеге асатын соттылықты атауға болады.

3) шарттық соттылығына сәйкес талап қоюшы мен жауапкердің келісімі бойынша жүзеге асатын соттылық болады.

4) айрықша соттылық қағидалары бойынша не талап қоюшының не жауапкердің тұрғылықты жері бойынша емес, даудың нысанасы болып отырған жылжымайтын мүліктің орналасқан жері бойынша жүргізілетін соттылықты атауға болады.

Жауапкердің тұрғылықты жері деп осы елді мекенде уақытша болмауына қарамастан іссапар, экспедиция, ауру, жұмыстың саяхат (вахталық) сипаты және т.б. осы жеке тұлға тұрақты немесе басым тұратын елді мекен түсініледі.

Жауапкердің тұрғылықты жерін азаматтардың шаруашылық және өзге де қоғамдық қызметі нәтижесінде қалыптасқан, саны кемінде 50 адам болатын, заңда белгіленген тәртіппен есепке алынған және тіркелген және жергілікті өкілді және атқарушы органдар басқаратын республиканыңноам қоныстанған аумағының бір бөлігі түсінілетін елді мекен айқын-дайтынын есте ұстаған жөн [4, 5 б.].

Істі сот талқылауына дайындау кезінде сот талап арызды сот ісін жүргізуге қабылдағаннан кейін үш жұмыс күні ішінде жауапкерге талап арыздың және оған қоса берілген құжаттардың көшірмесін жіберуге немесе табыс етуге, сондай-ақ, талап қою арызында көрсетілген талапқа жазбаша пікірді белгіленген мерзімінде беруге міндетті.

Бірақ жауапкердің мекен-жайы белгісіз болған жағдайда сот істі сот талқылауына дайындауға бағытталған іс жүргізу әрекеттерінің бірін жасау мүмкіндігінен айырылады.

Талап арыздың көрсетілген кемшілігі мынадай жолмен жойылуы мүмкін:

1) талапкердің өзіне белгілі соңғы тұрғылықты жерін немесе жауапкердің заңды мекенжайын көрсетуі. Алайда, бұл жауапкердің соңғы белгілі талапкердің мекен-жайы бойынша тұруына кепілдік бермейді, соттың іс жүргізуіндегі талап туралы және оған қарсы қорғаудың заңмен белгіленген әдісі туралы тиісті түрде хабарланады.

2) талап қоюшы соттың жауапкерді іздестіруді жариялауы туралы өтініш берген, бірақ заңда көзделген материалдық-құқықтық қатынастардың санаттары бойынша ғана.

Егер талапкерге жауапкердің соңғы тұрғылықты жері немесе оның заңды мекенжайы белгісіз болса, сондай-ақ егер талап қою арызында көрсетілген талап сот жауапкерді іздестіруді жариялауға құқылы немесе міндетті материалдық-құқықтық қатынастар санатына жатпаса, онда талап қою арызы сот ұйғарымымен талапкерге сөзсіз қайтарылуға жатады.

Туындаған жағдайда талапкер жауапкерді өз бетінше іздестіруге мәжбүр болады, ал талапкердің бұзылған деп бекітілген субъективті құқықтары талапкер жауапкердің орналасқан жерін анықтағанға дейін сот қарауынсыз қалады.

Жауапкердің пайда болған жеке материалдық-құқықтық қатынастағы орналасқан жерінің белгісіздігі жеке тұлға-талапкердің осындай даулы құқықтық қатынастан туындайтын субъективті құқықтар мен мүдделерді сот арқылы қорғау құқығын шектеуді білдіре алады.

Жауапкерді іздестіру жарияланатын талап қою санаттарына енгізілмеген материалдық-құқықтық талаптардың санаттары бойынша жауапкердің тұрған жері белгісіз болған кезде талап қоюшы-жеке тұлғаның субъективті құқықтары мен мүдделерін сот арқылы қорғаудың мүмкін еместігі талапкерді кемсіту туралы куәландыратын мән-жаймен білдірілуі мүмкін [5, 184 б.].

Судья бірден жауапкерді іздестіру туралы ұйғарым шығара алмайды.

Сот ісін жүргізуге талап арызды қабылдай отырып, судья істі сот талқылауына дайындау кезінде де жауапкерге талап арызда көрсетілген мекенжайы бойынша сотқа келгені туралы шақыру қағазын жіберуге не жауапкерге талап арыздың көшірмесін және оған қоса берілген құжаттарды тапсыруға, жауапкерге келгені туралы хабарламаны оның электрондық поштасы, телефонограммасы, жеделхаты немесе SMS арқылы сотқа жіберуге міндетті. Судья сонымен қатар жауапкерді талап арызға жазбаша пікір беруге міндеттейді.

Жауапкердің талап қоюшы көрсеткен мекенжай бойынша тұрмайтындығы және оның нақты тұратын жері туралы мәліметтер болмаған жағдайда ғана судья жауапкерді іздеуді жариялау туралы мәселені шешеді.

Іздестіру деп тергеуден, анықтаудан немесе соттан жасырынған, қылмыстық жауаптылықтан, жазаны өтеуден немесе пробациялық бақылаудан жалтарған адамдардың, хабар-ошарсыз кеткен және заңда көзделген жағдайларда өзге де адамдардың, сондай-ақ жоғалған құжаттар мен мәліметтерді қамтитын бұйымдардың орналасқан жерін анықтауға бағытталған ұйымдастырушылық, процестік және жедел-іздестіру іс-шараларының жүйесі түсініледі, мемлекеттік құпияларды құрайды.

Жауапкердің орналасқан жері белгісіз және талап арызды қайтару мүмкін болмаған кезде бірінші сатыдағы сот жауапкерді материалдық-құқықтық қатынастардың белгілі бір санаты бойынша ғана іздестіру туралы ұйғарым шығарады:

- 1) Заңсыз қоныс аударған баланы Қазақстанға қайтару туралы;
- 2) Қазақстанда ұсталатын бала;
- 3) Қазақстан ратификациялаған халықаралық шарт негізінде Қазақстандағы балаға қатысты қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыру туралы;
- 4) мемлекет мүддесіндегі талап-арыздар бойынша;
- 5) алимент өндіріп алу туралы талап-арыздар бойынша;
- 6) асыраушысының денсаулығының зақымдануынан немесе қайтыс болуынан келтірілген зиянды өтеу туралы талап-арыздар бойынша [6].

«Жауапкер» және «борышкер» сияқты ұғымдарды ажырату маңызды болып көрінеді.

Несие беруші сотқа даулы материалдық-құқықтық қатынастан туындайтын міндеттемені орындауды талап ету туралы талап арыз берген тұлға жауапкер деп танылады.

Жеке материалдық-құқықтық қатынастан туындайтын өндіріп алушы алдындағы субъективті міндеті мәжбүрлеп орындауға бағытталған заңды күшіне енген сот актісімен белгіленген адам борышкер деп танылады.

Борышкер сондай-ақ өндіріп алушы алдындағы міндеттемесі атқарушылық іс жүргізуде мәжбүрлеп орындауға жататын атқарушылық құжаттарды белгілеген тұлға болып табылады.

Атқарушылық іс жүргізуде борышкердің орналасқан жері сот орындаушысына да белгісіз болуы мүмкін. Бұл жағдайда сот орындаушысы сотқа борышкерді ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, Экономикалық тергеу қызметі арқылы іздестіруді жариялау туралы ұсыныммен жүгінеді. Бұл жағдайда атқарушылық іс жүргізу тоқтатыла тұрады [7].

Заңда жауапкерді және (немесе) баланы, сондай-ақ борышкерді іздестіру жөніндегі шығыстарды сот мемлекеттік бюджетке іздестіруді жүргізген органның өтініші негізінде бұйрықтық іс жүргізуде өндіріп алатыны белгіленген.

Жауапкерді және (немесе) баланы, сондай-ақ борышкерді іздестіру жария-құқықтық қатынастарға жатады. Бұйрық өндірісінде осындай шығыстарды өндіріп алу үшін осы шығыстардың сомасымен орналасқан жері іздестіру өндірісінде белгіленген адам оны іздестіру бойынша жүргізілген шығыстардың нақты сомасымен өзінің келісімін жазбаша растауы, яғни мұндай талаптың даусыз екенін растауы қажет. Егер мұндай келісім болмаса, онда жауапкерді және (немесе) баланы, сондай-ақ борышкерді іздестіру жөніндегі шығыстар мемлекет мүдделерінің өкілі ретінде прокурордың талап қоюы бойынша талап қою ісінде өндіріп алынуға тиіс.

Жүргізілген зерттеу қорытындылары бойынша азаматтық процесс ғылымында талапты даралау мақсатында талапкердің мүддесін кеңінен түсіну қабылданбауы тиіс екенін атап өту қажет, өйткені ол жауапкердің мүддесі талап қою талаптарының құқықтық біліктілігі өзгерген кезде өзгеріссіз қалады деп болжайды. Талап қоюдың жауапкердің тұрғылықты жері бойынша анықтайтын критерий тар мағынада талап қоюшының мүддесі талап қоюшы соттың оң шешімін күтетін шарттардан ажырамас болып табылады және оны бұзылған құқықты қорғаудың материалдық заңда көзделген тәсілі арқылы басқаша түсінуге болмайды. Тиісінше, талап қоюдың мәні мен негізін анықтау талапкердің бұзылған құқықты қорғаудың таңдалған әдісіне, яғни талап қою талаптарының құқықтық біліктілігіне байланысты [8, 26 б.]. Талапкердің балама немесе факультативтік талаптар қоюы олардың барлық ықтимал негіздерге қатысты ескіру мерзімін өткізіп алу қаупін болдырмайды және бір мезгілде бірнеше дербес талап қою қажеттілігін жояды.

Ұсынылған жоба келесі ережелерге сәйкес жұмыс істеуі керек сияқты. Талапкер бір арызда өзара байланысты, оның ішінде өзара эксклюзивті (балама немесе факультативтік) сипаттағы бірнеше талап қою талаптарын біріктіруге құқылы. Сонымен қатар, процестің кәсіби емес сипатын ескере отырып, талап қою арызында бұзылған құқықты қорғаудың белгілі бір әдісін көздейтін құқық нормасына сілтеменің болмауы талап қою арызын қозғалыссыз қалдыру немесе талапкерге қайтару үшін негіз болып табылмауға тиіс.

Сот істі сот талқылауына дайындау сатысында жауапкерге талап арызбен таныстыру мақсатында нақты мән-жайлардың алдын ала құқықтық біліктілігінің нұсқаларын хабарлайды және қажет болған жағдайда талапкерге тиісті заңда көзделген бұзылған құқықты қорғау тәсілін көрсету жолымен талап қою нысанасын нақтылауды, талап қоюды өзгертуді, балама немесе факультативтік талап қоюды ұсынуды ұсынады. Талап қоюшының талап қою нысанасын нақтылаудан бас тартуын рәсімдеу, талап қоюды немесе балама немесе талап қоюды өзгерту алдын ала сот отырысының хаттамасында талапкердің қолын алу жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Істі сот талқылауына тағайындау туралы ұйғарымда сот тараптар бекітетін нақты мән-жайлардың құқықтық біліктілігінің ықтимал нұсқаларын көрсетуге тиіс.

Сот істі сот талқылауына дайындау сатысында айқындалған мәселе бойынша алдын ала құқықтық біліктілікпен байланысты емес. Дәлелдемелерді зерттеу және бағалау қорытындылары бойынша қаралып отырған істе істі сот талқылауына дайындау сатысында сот айқындағаннан өзгеше құқықтың өзге де нормалары қолданылуы мүмкін екенін мойындай отырып, сот сот талқылауын қайта бастауға және талапкерге талап қою талаптарын өзгертуді немесе баламалы талап қоюды мәлімдеуді, сондай-ақ қажет болған жағдайда қосымша дәлелдемелерді ұсынуды ұсынуға міндетті. Талапкердің талап қоюды өзгертуден бас тартуын рәсімдеу немесе балама талап қою жолымен жүзеге асырылуы мүмкін сот талқылауын қайта бастау туралы ұйғарымда талапкердің қолын алу, онда сот құқықтық біліктіліктің ықтимал нұсқаларын көрсетуі тиіс.

Қорытынды

Осы зерттеудегі қорытындылар жауапкердің мүдделерінің теңгерімі, ақпараттық ашықтықтың тиісті деңгейі және ақылға қонымды процестік үнемдеу сақталған кезде талапкердің құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін баламалы және факультативтік тәуекелдердің конструкциясын процестік заңға енгізу қажеттілігін мойындау болып табылады.

Соттың азаматтық сот ісін жүргізуде баламалы және факультативтік талап қою мен караудың ұсынылған тетігін іске асыру мақсатында қолданыстағы іс жүргізу регламенттеріне тиісті өзгерістер енгізу ұсынылады

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда Республикалық Референдумда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (Жүгіну уақыты 08.06.2023 жыл)

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z1> (Жүгіну уақыты 08.06.2023 жыл)

3 Скрипник Станислав *Актуальные вопросы подсудности споров*// Головна Выпуск № 34(452).Гражданский процесс. – Киев: Автограф, 2023.-254 с.

4 Мамонтов Н.И., Мамонтов В.Н. *Розыск ответчика* // <https://online.zakon.kz/Document/?doc> (Жүгіну уақыты 18.05.2023 жыл)

5 Эндрюс Н. *Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с*

6 Қазақстан Республикасының Неке (Ерлі-зайыптылық)және Отбасы Кодексі. 2011 жылғы 21 желтоқсан // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (Жүгіну уақыты 20.05.2023 жыл)

7 Қазақстан Республикасының 2010 жылғы «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңы.// <http://adilet.zan.kz/kaz/> (Жүгіну уақыты 10.05.2023 жыл)

8. *Атқару өндірісі сатысында жауапкердің мүддесін қорғау рәсімдерді қолдану мәселелері бойынша өзара ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды.*// <https://zhmb.sud.kz/kaz/> (Жүгіну уақыты 20.05.2023 жыл)